

Взаємозв'язок між ступенем економічного розвитку і професійною освітою в Україні

М. КІМ,

доктор економічних наук

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

І. ДАВИДОВА,

кандидат економічних наук

Харківський державний університет харчування і торгівлі

Визначено взаємозв'язок між аграрною, індустріальною і постіндустріальною стадіями цивілізаційного розвитку і системою освіти. З цієї точки зору розглянуто стан професійної освіти в Україні, протиріччя між надмірно розвинутою мережею ВНЗ і обмеженістю робочих місць для фахівців, між вартістю робочої сили і заробітною платою, пропонувані деякі можливі способи їх розв'язання.

Определена взаимосвязь между аграрной, индустриальной и постиндустриальной стадиями развития и системой образования. С этой точки зрения рассмотрены состояние профессионального образования в Украине, противоречия между чрезмерно раздутой сетью вузов и ограниченностью рабочих мест для специалистов, между стоимостью рабочей силы и заработной платой. Предложены возможные способы их разрешения.

Interdependence between an agrarian, industrial, postindustrial stages of development and education system has determined. From this point of view state of professional education in Ukraine, contradictions between superfluously developed higher professional training of specialists and the limitation of working places, between value of working force and wage were analyzed; the possible ways of their solutions were proposed.

Ключові слова: взаємозв'язок між стадіями цивілізаційного розвитку і системою освіти, протиріччя між надмірно роздутою мережею ВНЗ і обмеженістю робочих місць, суперечність між вартістю робочої сили та заробітною платою.

Актуальність обраної теми обумовлена тим, що від наявності зв'язку між ступенем економічного розвитку і освітою великою мірою залежить успішність соціально-економічного прогресу суспільства. Виходячи із принципової залежності між рівнем економічного розвитку і системою освіти, слід розробляти та реалізувати державну політику професійної освіти.

Проблемою освіти займаються такі дослідники, як В. Астахова, В. Андрущенко, В. Бакіров, М. Згуровський, В. Кремінь, О. Навроцький, О. Новіков, Е. Тоффлер, С. Шудло, Ю. Чернецький і багато ін. Але, на наш погляд, недостатньо розглянуто проблему взаємозв'язку між розвитком економіки і системою освіти взагалі та професійної зокрема. Предметом нашого дослідження є саме цей взаємозв'язок.

Виклад основного матеріалу. Теоретично можливі три варіанти такого взаємозв'язку: 1) рівномірний розвиток економіки й системи освіти; 2) випереджаюче економічне зростання; 3) навпаки, випереджаючий розвиток освіти.

Щоб дати відповідь, який варіант бажаний, нам здається, треба розглянути в цьому контексті три доби цивілізаційного розвитку людства: аграрну (доіндустріальну), індустріальну і постіндустріальну (інформаційну). На кожній стадії суспільство, в тому числі й економіка, визначає цілі та завдання освіти, вирішенню яких підпорядковуються зміст, а також методи навчання, способи поширення знань для задоволення потреб господарського розвитку.

На аграрній стадії основною сферою економіки було сільське господарство натурального типу. Протягом багатьох тисячоліть для вирощування сільськогосподарських культур і розведення свійських тварин достатньо було виробничого досвіду, навичок і емпіричних знань, які передавались від покоління до покоління. Тут не було професійних фахівців і шкіл. Знання набувалися в общині та сім'ї, релігійній організації, навчанням ремеслу тощо. Це було живе знання: досвід, навички, вміння, інтуїція, звички, що поширювались шляхом спілкування між людьми, як визначав австро-французький соціальний мислитель А. Горц. На його переконання, на відміну від формалізованого науково-

технічного знання, що здобувається в навчальних закладах і в книгах, живе знання набагато ширше і важливіше¹.

Аграрну добу умовно можна обмежувати останньою третинною XVIII ст., коли започатковано промисловий переворот у текстильній промисловості в Британії, хоча аграрне (традиційне) суспільство з багатьма сучасними модернізаціями і сьогодні існує і розвивається у численних країнах і територіях.

В історичному вимірі виникнення і становлення професійної освіти в Європі відбувались у період Середньовіччя, хоча початок бере в античності: перший університет був заснований у Константинополі в 425 р. н.е. Як вищі навчальні заклади університети було створено – Болонський (XI ст.), Сорбоннський у Парижі, Оксфордський, Кембриджський в Лондоні (XIII ст.). Наприкінці XIV – на початку XV ст. значний вклад у культуру, науку і професійну освіту внесли німецькі університети та професійні школи в Гейдельберзі, Кельні, Лейпцизі та інших містах. Значною мірою це було зумовлено тим, що в середні століття Німеччина перетворилась у торгівельне перехрестя Європи. Тому були потрібні численні кваліфіковані ремісники, купці та вчені. У цих навчальних закладах викладали, крім філософії та теології, астрономію, фізику, хімію, математику, зоологію, мінералогію та ін².

В Україні виникнення професійної освіти відбувалось дещо пізніше, ніж у Західній Європі, що давало змогу використовувати її досвід із урахуванням специфічних місцевих умов. Створенню професійних навчальних закладів передували так звані братські школи. Братствами називались об'єднання ремісників та їх цехів для взаємодопомоги. Вони організовували школи і типографії задля освічення парафіян, захисту православної віри і протистояння католицизму. Широке розповсюдження братські школи одержали в XVI–XVII ст. Саме на основі братських шкіл було створено перші професійні навчальні заклади у вигляді колегіумів. Першим дійсно вищим навчальним закладом був Києво-Могилянський колегіум. Він був створений П. Могилою у 1632 р. шляхом об'єднання Київської братської школи і Лаврської школи-«гімназійона». Етапною датою в історії розвитку української вищої школи вважають 26 вересня 1701 р., коли Петро 1 імператорським Указом надав Києво-Могилянському колегіуму статус Академії³. Тут у 1765 р. було відкрито додаткові класи, в яких викла-

дали інженерну справу, архітектуру, геодезію, географію, артилерію.

Величезне значення для розвитку вищої освіти, науки і культури України та Росії мало відкриття в 1805 р. Харківського імператорського університету. Це був перший класичний університет у країні із повним набором факультетів, властивим ВНЗ такого типу: історико-філологічного, фізико-математичного, юридичного і медичного.

Таким чином, в процесі становлення індустріальної стадії цивілізаційного розвитку формувалась система загальної та професійної освіти. Разом з тим слід відзначити, що на аграрній стадії в традиційному суспільстві освітні заклади, особливо вищі професійні, були доступні для дітей і юнаків лише з сімей пануючих та імущих станів і класів. Але для переважної більшості населення – селян, міщан і робітників навчання було недоступно. Лише незначна їх частина була спроможна посилати своїх дітей до шкіл. За переписом населення Російської імперії 1897 р., грамотних серед росіян було 28,4%, українців – 27,9%.

Незалежно від ступенів людської цивілізації інституту освіти притаманні дві основні функції: 1) забезпечення розвитку людини як особистості, 2) задоволення потреб і запитів господарського розвитку. Але співвідношення між цими функціями є неоднаковим на різних стадіях розвитку. Для сучасного етапу пріоритетом було обслуговування системою освіти потреб розвитку суспільного виробництва. Радикальний перелом відбувається із формуванням постіндустріальної стадії. В інформаційному суспільстві розвиток людини як всебічно розвинутої і творчої особистості стає головною метою життєдіяльності соціуму. Разом з тим, розвинена креативна людина необхідна для функціонування і розвитку самого виробництва, бо в ньому все більше домінують інформаційно-комунікативні технології, за яких рутинні виробничі операції виконуються автоматизованою технікою і роботами, а нестандартні процеси і проблеми виконуються людиною. Від науково-технічного обслуговування виробництва система освіти переходить перш за все до формування різнобічно розвинутої та творчої людини. Це завдання інституту освіти вимагає від неї докорінної перебудови всієї системи освіти, її змісту, методів і технології навчання. Основними принципами системи освіти мають бути такі принципи, як гуманізація і гуманітаризація, сайентифікація і фундамента-

¹ Горц А. Нематериальное. Знание, стоимость и капитал / А. Горц. – Пер. с нем. и франц. – М.: ИД «ГУ-ВШЭ», 2010. – С. 23, 44–47.

² Навроцкий А.И. Высшая школа: теория и практика модернизации / А. И. Навроцкий. – Х.: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2007. – С. 45.

³ Там само. – С. 49,52.

лізація, а в організації навчання – інноваційність, демократизація та сучасний менеджмент.

Багато дослідників (Е. Тоффлер, О. Навроцький, С. Щудло та ін.) наполягають на необхідності забезпечення випереджаючого розвитку освіти, порівняно з іншими сферами і галузями людської життєдіяльності. Цей імператив обумовлений небувалою експонентою (прискоренням) продукування знань та інформації. В середині ХХ ст. говорили, що обсяг знань подвоюється кожні 50 років. А вже на початку ХХІ ст. фахівці вважають необхідним оновлювати знання кожні 6 років, а сьогодні – через 3 роки⁴.

Звідси випливають такі наслідки: швидке старіння знань і необхідність збільшити тривалість навчання. Фахівці вже запропонували засоби та інструменти вимірювання старіння знань, одержаних у вищих навчальних закладах: крива Зелекова і період напіврозпаду компетентності. Останній – це тривалість часу від закінчення ВНЗ до того часу, коли придатність одержаних у ньому знань у спеціаліста знижується до 50%. На межі 1980–90 років цей період складав 5–6 років для інженерів на підприємствах із новітньою технологією, а для медиків і біологів – 3–4 роки⁵. Щодо тривалості навчання слід відзначити, що в постіндустріальному суспільстві вона складає понад 20 років, тоді як в аграрному – 2–7 років, а на індустріальній стадії – 10–18 років. Відповідно зростають і витрати на освіту: менше 1% ВВП у традиційному суспільстві, індустріальному – 2–4%, в інформаційному соціумі – понад 6%⁶.

У сучасних розвинутих суспільствах докорінним чином змінюються зміст освіти, методи та технологія навчання. Американський соціолог і футуролог Е. Тоффлер ще в 70 роках ХХ ст. передбачав ці зрушення. Через швидкі зміни в життєдіяльності та швидкоплинне старіння знань він пропонував: «Школярі повинні вчитися вмінню відмовлятися від застарілих ідей, а також тому, як і коли їх замінити. Коротше, вони мають навчитися вчитися». Він цитує психолога Х. Герджея: «Неписьменним завтра буде не той, хто не вміє читати, а той, хто не навчився вчитися»⁷.

Отже, можна зробити деякі висновки із розглянутого. В індустріальному суспільстві економіка і система освіти розвиваються рівномірно, причому цілі та завдання професійної освіти ставить суспільне виробництво, переважно матеріальних благ. В постіндустріальному, або інформаційному, суспільстві галузь освіти розвивається випереджуваними

темпами, порівняно із суспільним виробництвом, але цілком і повністю базуючись на високому рівні економічного розвитку. Якщо на індустріальній стадії першою метою освіти є задоволення потреб і запитів суспільного виробництва, то в інформаційному суспільстві головною метою системи освіти виступає всебічний розвиток людини як суб'єкта усієї життєдіяльності. Щодо традиційного суспільства, важко визначитись, бо тут як економіка, так і система освіти, передусім професійної, перебувають у процесі становлення. Разом з тим незалежно від стадії розвитку освіта як самостійний феномен розвивається за власними законами внутрішньої логіки: від простого явища до все більш складної та досконалої системи й цілісності.

Узагальнюючи викладене розглянемо питання про розмежування загально цивілізаційного і регіонально (країново) цивілізаційного підходів до дослідження соціально-економічних процесів і явищ, зокрема взаємозв'язку та взаємодії між ступенем економічного розвитку і системою освіти. З точки зору першого підходу людство, безумовно, розвивається в постіндустріальному напрямі. У розвинутих країнах Заходу цей перехід став реальністю: тут сформувалось постіндустріальне суспільство з транскордовою системою господарювання. Проте у регіонально-цивілізаційному аспекті понад 6/7 населення земної кулі, крім окремих островків у вигляді нових індустріальних країн, живуть в індустріальних державах або в умовах переходу до них. Для цих країн, де багатство небагатьох існує поряд із численною більшістю бідних у сполученні навіть з жебраками та голодними, ринково-капіталістична система господарювання з конкуренцією і гонитвою за прибутком на основі машинної техніки і технології найбільш актуальна. Поки що людство не знайшло іншого способу господарювання, який забезпечував би найшвидше зростання продуктивних сил і на цій основі рівня життя. Що стосується України, вона безумовно знаходиться на індустріальній стадії з окремими кластерами інформаційно-комунікативних технологій. Якщо за радянських часів у 70–80-х роках ХХ ст. вона відносилась до першої десятки найрозвинутіших країн світу, то за роки незалежності та руйнівного реформування промисловість суттєво зруйнована. Сьогодні наша країна опинилась по економічному розвитку на передостанньому місці серед європейських держав, за нами тільки Молдова. За даними Держстата, в 2012 р. обсяг ВВП

⁴ Щудло Св. Вища освіта у пошуку якості: quo vadis / Світлана Щудло. – Харків-Дрогобич: Коло, 2012. – С. 116.

⁵ Там само. – С. 115.

⁶ Сокур'янская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Людмила Г. Сокур'янская. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2006. – С. 268.

⁷ Тоффлер Е. Шоко будущего / Элвин Тоффлер. – Пер. с англ. – М. : АСТ, 2002. – С. 449, 450.

Таблиця 1

Вищі навчальні заклади України, 1990/91 – 2012/13 навчальні роки

Навчальні роки	Кількість ВНЗ		Кількість студентів, тис.		Випущено фахівців тис.	
	I–II рівнів акредитації	III–IV рівнів акредитації	I–II рівнів акредитації	III–IV рівнів акредитації	I–II рівнів акредитації	III–IV рівнів акредитації
1990/91	742	149	757,0	881,	228,7	136,9
1994/95	778	232	645,0	888,5	204,3	149,0
2000/01	664	315	528,0	1402,9	148,6	273,6
2005/06	606	345	505,3	2203,8	142,7	372,4
2010/11	505	349	361,5	2129,8	111,0	543,7
2011/12	501	345	356,8	1954,8	96,7	529,8
2012/13	489	334	345,2	1824,9	92,2	520,7

складає лише 69% рівня 1990 р., а на душу населення – 3/4. Згідно з даними HDR-2013, на середньостатистичного жителя України припадає \$6420 ВНД по ПКС валют, тобто 4,7–5,5 разів менше, ніж у провідних країнах Західної Європи – Великобританії, Франції та Німеччині.

За таких умов, на нашу думку, необхідно проводити політику щодо освіти, яка відповідає індустріальній стадії людської цивілізації. Вона (політика) покликана забезпечувати рівномірний взаємопов'язаний розвиток системи освіти й економіки. Інститут освіти має перш за все задовольняти потреби і запити господарського розвитку, щоб забезпечувати його прискореними темпами на інноваційній основі. Це дасть змогу найбільш ефективно використовувати матеріальні та обмежені фінансово-інвестиційні ресурси.

Незалежна Україна успадкувала створену і розвинуту за радянські часи систему освіти, включаючи і професійну. Вона охоплювала всі напрями і галузі науки та техніки. Структуру вищих навчальних закладів склали технічні та політехнічні, інженерно-технічні та аграрні й медичні інститути, гуманітарні та суспільствознавчі ВНЗ. Цю структуру увінчували класичні університети в столиці та великих містах. Вищі навчальні заклади разом із технікумами та професійно-технічними училищами забезпечували всі галузі народного господарства висококваліфікованими кадрами фахівців, техніків і кваліфікованими робітниками.

Високорозвинута система професійної освіти базувалась на масовій високоякісній загальній писемності населення. Коли американському Президенту Дж. Кеннеді повідомили про польот першого в світі радянського космонавта Ю. Гагарина 12 квітня 1961 р., він казав: «Космос ми програли росіянам за шкільною партою»⁸. Таким чином Президент США оцінив якість радянської освітньої системи.

За даними Держкомстату, в 1990/91 н. р. в Україні налічувалось 149 інститутів і університетів (ВНЗ III–IV рівнів акредитації), в яких навчалось 881,3 тис. студентів, і 742 технікумів, коледжів та училищ (ВНЗ I–II рівнів акр.) з 757,0 тис. студентів, а також 1246 професійно-технічних навчальних закладів (ПТУ), де навчались 643,4 тис. учнів; ними було випущено 376,7 тис. кваліфікованих робітників для різних галузей народного господарства, в першу чергу для промисловості.

Система професійної освіти, як і загальноосвітньої середньої, збереглась під час небувало тривалого 10-річного трансформаційно-кризового спаду 90-их. Вища школа вижила завдяки ентузіазму освітян і платному навчанню на контрактних відділеннях державних ВНЗ і в приватних інститутах, академіях і університетах. Переживши тяжкі кризові часи, наша освітня система, зокрема і вища професійна, поступово розвивалася і поширювалася, що можна наочно бачити у таблиці 1.

⁸ Деревянченко А. Образование и наука в независимой Украине: очевидная и трагическая реальность // Газ. «Киевский вестник», 2012, №26.

За період 1990/91–2012/13 н. р. кількість вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації зросла у 2,24 рази, а чисельність студентів у них – у 2,02 рази. В 2012/2013 н. р. налічувалось 334 ВНЗ III–IV рівнів акр. і 1824,9 тис студентів. Водночас скоротилась мережа ВНЗ I–II рівнів акредитації до 489, або в 1,52 рази, а чисельність студентів у них – до 345,2 тис., або у 2,19 рази. Суттєво зменшилась чисельність як ПТУ, так і їх учнів – майбутніх кваліфікованих робітників. Це суперечить вимогам індустріальної стадії, котра вимагає набагато більше робітників, ніж техніків, а фахівців ще менше.

Хоча кількість установ системи вищої професійної освіти зросли за роки незалежності, проте, за загальним визнанням педагогів і фахівців, якість освіти значно знизилась. Це проявляється в зниженні рівня фундаментальної підготовки студентів як з природничого циклу наук (фізики, хімії, математики, біології), так і гуманітарно-суспільствознавчих дисциплін: мови і класичної літератури, історії, філософії і тощо.

Проте завдяки успадкуванню від радянської освітньої системи таких рис – сучасниками вона була визнана однією із найкращих у світі систем, – як всезагальна масова письменність, широкий доступ усіх страт населення до освіти, її фундаментальність і сайентифікація, в Україні ще зберігся відносно високий освітній та інтелектуальний потенціал. Разом з тим слід відзначити, що за період ринкової трансформації наша освітня система придбала і нові позитивні моменти. Це плюралізація і диверсифікація вищої освіти, посилення прагматичності та варіативності, демократизація відносин між студентами й професорсько-викладацьким складом. Безумовно, вдосконалені і широко розповсюджуються грамотність з іноземних мов та інформаційних технологій. За даними Кабміну, наша країна посідає 4-те місце у світі за обсягами експорту програмної продукції.

Ми вже відзначали вище, що пріоритетним завданням системи освіти в індустріальну добу є задоволення потреб і запитів великої машинної промисловості, транспорту і сільського господарства. Це особливо актуально для нашої країни, враховуючи відставання її економіки від європейських держав. Загострилось протиріччя між надмірно роздутою системою вищої професійної освіти і обмеженістю сучасних робочих місць. Тому за результатами опитування Інституту Горшеніна, 37,4% випускників ВНЗ працюють не за фахом, одержаним у вищій

школі, лише 25,7% зайняті у сфері діяльності, близькій одержаній спеціальності. Кожний п'ятий абітурієнт вступає у ВНЗ, щоб уникнути військової служби⁹. Зустрічаються деякі інші дані, але всі експерти згодні, що більшість випускників вищої школи в Україні працюють не за фахом. Багато з них стають робітниками, інші намагаються емігрувати за кордон, а треті поповнюють лави безробітних, посилюючи соціальну напругу в суспільстві. Суперечність між роздутою мережею ВНЗ і недостатнім попитом на їх випускників обумовлена тим, що з одного боку, скорочуються масштаби національного виробництва, відповідно, попит на послуги праці, а з іншого боку, кількість вищих навчальних закладів і студентів в них надмірно збільшились. Слід урахувати те, що українські ВНЗ за радянські часи забезпечували кваліфікованими кадрами фахівців увесь великий Радянський Союз, від Бресту і Львова на заході до Чукотки та Владивостоку на сході, від Мурманську і Норильську на півночі до Ашхабаду і Душанбе на півдні. Надлишок висококваліфікованих кадрів вищої наукової та науково-педагогічної кваліфікації проявляється у «втечі мозків». Починаючи з 1991 р. до зарубіжжя на ПМЖ виїхало близько 700 докторів наук і понад 1150 кандидатів наук¹⁰.

Серйозною проблемою української професійної освіти є диспропорції в підготовці кадрів у професійно-кваліфікаційному розрізі. Стало загальним місцем говорити про надвиробництво економістів, юристів, менеджерів різних рівнів і профілів та брак інженерно-технічних кадрів, аграріїв тощо. Роботодавці скаржаться на нестачу верстатників, зварювальників та інших кваліфікованих робітників. Приміром, за радянських часів у Харкові були економічні факультети лише в 7 ВНЗ із 23. А в 90-х роках у всіх університетах та інститутах були створені економічні факультети, а в деяких і юридичні факультети та спеціальності. Було створено до півтора десятка приватних ВНЗ, як правило, із факультетами і спеціальностями з економіки, менеджменту та маркетингу, юриспруденції та інших гуманітарних фахів. В той час бракувало фахівців із цих спеціальностей. Проте ринок робочої сили швидко наповнився, а згодом і переповнився такими фахівцями. Незважаючи на це переповнення, вищі навчальні заклади продовжували підготовку, а крім того, ментальність більшості молодих людей та їх батьків значно змінилася. Престижність праці на підприємствах суттєво поступалась роботі в офісах

⁹ Дерев'янченко О. Цит. праця // Київський вестник, 2012, – №130.

¹⁰ Там само, – № 131.

Таблиця 2

Динаміка потреб підприємств у працівниках за професійними групами у 1999–2012 рр. (на кінець звітного періоду; тис. чол.)

	Всього	Законодавці, державні службовці, керівники, менеджери	професіонали	фахівці	працівники сфери торгівлі та послуг	Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, виробництва та рибальства	Кваліфіковані робітники з інструментом	Робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технол. устаткування, складання машин	Найпростіші професії
1999	50,7	2,6	4,9	4,8	2,7	0,8	18,	13,1	3,3
2000	68,2	3,2	6,0	6,5	3,5	0,8	27,1	16,2	4,1
2005	186,6	12,7	18,6	17,4	12,4	2,3	56,0	39,6	22,5
2010	63,9	5,7	9,0	7,4	7,9	0,7	13,2	7,9	9,9
2011	59,3	5,3	9,1	7,0	6,2	0,6	13,0	7,9	8,5
2012	48,6	4,3	8,2	5,9	5,1	0,6	9,7	6,7	6,8

Джерело : *Економічна активність населення України 2011: Статистичний збірник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.*

банків, страхових компаній, у торгівлі, органах державної та місцевої влади, іншими словами – в сфері послуг.

Як було показано вище, за два останніх десятиріччя значно зросла чисельність випускників вищих навчальних закладів III–IV рівнів акр., а кількість ВНЗ I–II рівнів акр. (колишніх технікумів та училищ) та їх випускників значно скоротилась. Така саме динаміка спостерігається і стосовно професійно-технічних закладів навчання (ПТУ). Між тим народне господарство, зокрема промисловість і будівництво вимагають інших тенденцій зміни структури професійної підготовки: більша всього потреба в робітниках, техниках, менша всього – у фахівцях. Так, у перерахунку на 10 тис. населення в середньому навчалися в ПТУ 81 учень, технікумах і училищах 93 студенти, в ВНЗ III–IV рівнів акр. – 504. Водночас співвідношення попиту на ринку праці зовсім інше: 80–85% вільних робочих місць для робітників, 10–12 вакансій для фахівців середньої ланки та тільки 8% для професіоналів¹¹. Про диспропорцію між підготовкою кваліфікованої робочої сили і потребою в ній свідчить таблиця 2 (за даними Держстату України). Її дані свідчать, що у 2012 р. додаткова потреба в робітниках складає по

всій економіці 28,4 тис., в тому числі кваліфікованих робочих 21,6 тис., а фахівців і професіонала потрібний один кваліфікований робітник. Між тим було випущено із ВНЗ I–II рівнів акр. 92 тис. фахівців і III–IV ступенів акр. – 521 тис. осіб, всього 613 тис., а із ПТУ – 202 тис. кваліфікованих робітників. Отже на три фахівця один робітник.

Щоб збалансувати потребу (попит) і підготовку (пропозицію) кваліфікованої робочої сили (фахівців і кваліфікованих робітників), необхідно, з одного боку, збільшувати кількість робочих місць сучасного типу на основі сталого економічного зростання за інвестиційно-інноваційною моделлю, а з іншого – оптимізувати поступово чисельність ВНЗ і ПТУ та в них кількість студентів і учнів. Як позитивний момент можна відзначити, що починаючи від 2010/11 н. р. має місце скорочення кількості як ВНЗ, так і студентів у них: чисельність закладів зменшилась на 31 одиницю і студентів – на 321 тис. (табл. 1).

Одночасно треба підвищувати якість навчання і, отже, якість випускників-фахівців. Одним із способів спонукання студентів до сумлінного навчання, на нашу думку, буде впровадження такої пропозиції.

¹¹ Мельник С. В. Механізм регулювання соціально-трудової сфери України / С. В. Мельник. – К. : Соціформ, 2009. – 230.

¹² До фахівців і професіоналів додані законодавці, держслужбовці, керівники, менеджери, а також і працівників торгівлі та сфери послуг, з них – до складу робітників.

За результатами навчання протягом першого курсу студентів-відмінників контрактного відділення переводити на бюджетне відділення і, навпаки, студентів-бюджетників, які погано вчаться, мають академічну заборгованість, переводити на контрактне відділення. Така система лише в першій частині здійснюється в харківських ВНЗ дуже обмежено. Це було б і справедливо, бо вступ на бюджетне чи контрактне відділення поширено залежить від випадкових причин.

Сприяло б покращенню навчання студентів і така пропозиція, яка обговорювалась на сторінках ЗМІ. Це скорочення чисельності ВНЗ і спеціальностей, на які подають абітурієнти заяви. Можна погодитися з тим, що юнак або дівчина при закінченні середньої школи ще не зовсім визначився у виборі майбутнього фаху, ким хоче стати в житті. Для цього, на наше переконання, достатньо 2–3 спеціальностей. Тому заслуговує уваги пропозиція зменшити кількість заяв для подачі лише у 2–3 ВНЗ і по 2 спеціальності в кожному університеті [газ. «Время» (Харків) від 23.11.2013р.]. Це сприяло би вибору абітурієнтом ВНЗ і фаху за покликом душі та підвищенню успішності студентів.

Важливою проблемою у нас, як і в інших країнах, є працевлаштування молоді, зокрема молодих фахівців. Нам здається, одним із способів її вирішення може бути надання першого робочого місця випускникам ВНЗ на рік-півтора. Збережене від радянських часів у КЗпП (ст.197) положення визначило 3 роки, протягом яких власник чи уповноваже-

ний ним орган не мав права звільняти молодого фахівця. Проте за умов ринкової економіки ситуація на ринку швидко змінюється, тому 3 роки занадто обтяжливий для адміністрації фірми термін. Як правило, роботодавці нині не дають заявку на молодого фахівця, хоча є вакансії. Тому ця стаття КЗпП не діє, навпаки завдає шкоду молодим спеціалістам. Та і строку від одного року до півтора року достатньо, щоб вони придбали первісний досвід роботи і проявили професійні та людські здібності. Для стимулювання роботодавця згідно ст. 26 Закону «Про зайнятість населення» доцільно було б у цей період (рік-півтора) передбачити механізм звільнення його від сплати єдиного соціального внеску.

В Україні, як і в інших пострадянських країнах, загострилась суперечність між вартістю робочої сили і заробітною платою освітян (табл. 3). Ця суперечність проявляється: по-перше, у відсутності щільного зв'язку між рівнем освіти працівника і його заробітною платою; по-друге, в значному відставанні середньої зарплати освітян від зарплати в промисловості та народному господарстві¹³; по-третє, у значному відставанні середньої зарплати освітян в нашій країні від наших сусідів: Польщі, Словаччини, Росії, Білорусі та ін., що неприйнятно за умов глобалізації та масової трудової міграції.

Аналізуючи таблицю 3, потрібно відзначити, що після десятиріччя в 60-х роках ХХ ст. відбувалось не зменшення, а збільшення відставання заробітної плати освітян від зарплати в промисловості та народному господарстві в цілому до 90-х років за

Таблиця 3

Середньомісячна номінальна заробітна плата в освіті, промисловості та народному господарстві в Україні, 1960–2012 рр. (у карбованцях до 1960 р., гривнях від 2000 р.)

Показник	1960	1970	1980	1990	2000	2005	2010	2011	2012
Усього по народному господарству	78,3	115,2	155,1	247,3	230	806	2239	2633	3026
Промисловість	93,2	130,1	176,9	277,7	302	967	2580	3120	3500
Освіта	71,9	105,0	130,2	176,1	156,	641	1889	2081	2527
Середньомісячна з/п в освіті, % відносно промисловості	77,1	80,7	73,6	63,4	51,7	66,3	73,1	66,7	72,2
Середньомісячна з/п в освіті, % відносно н/г в цілому	91,8	91,1	83,9	71,2	67,8	79,5	84,5	79,0	83,5

Джерело: Статистичний щорічник України за 2012 рік / Держстат Укр. – К., 2013, с.380.

¹³ Титар О.О. Освіта як фактор економічного розвитку: Автореферат ...канд.екон.наук. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009, с. 10.

рахунок більш швидкого її зростання у народному господарстві та промисловості. Але у 90-х роках розрив у зарплаті між освітою та промисловістю і народним господарством мав зовсім інший характер: за рахунок скорішого падіння зарплати у освітян, ніж в інших галузях. Внаслідок тривалого спаду виробництва наприкінці 90-х років рівень заробітної плати в усіх галузях народного господарства опинився на мінімумі, проте освіта – серед останніх. У 2000 р. зарплата у освітян була майже вдвічі менше, ніж у промисловості та на 1/3 – ніж в народному господарстві загалом. В XXI ст. поступово, але непослідовно здійснюється політика зближення рівнів заробітної плати в освіті із зарплатою в інших видах економічної діяльності. В 2012 р. відставання середньої зарплати освітян від працівників промисловості становило 27,8%, а відносно національної економіки в цілому – 16,7%

Розв'язання протиріччя між вартістю робочої сили і заробітною платою освітян, вимагає політики вдосконалення організації зарплати шляхом врівноваження її рівнів за видами економічної діяльності. Проте цього далеко недостатньо, бо вартість робочої сили освітян постійно зростає, як і в інших видах діяльності. Вдосконалення організації заробітної плати стосується лише внутрішнього аспекту цієї проблеми. У неї є зовнішньо економічний бік. Об'єктивну основу розв'язання цієї суперечності

становить суттєве підвищення продуктивності суспільної праці в економіці та ефективності праці в системі освіти та якості навчання.

Висновки і завдання подальших розробок. На індустріальній стадії має місце рівномірний розвиток економіки та системи професійної освіти, головною її ціллю є задоволення потреб і запитів великої машинної промисловості, транспорту і сільського господарства. У постіндустріальну добу необхідний випереджаючий розвиток освіти в цілому та професійної зокрема. З позиції принципового характеру взаємозв'язку між двома розглянутими феноменами проаналізовано стан професійної освіти в Україні, а також протиріччя між надмірно роздутою мережею ВНЗ і обмеженістю робочих місць для фахівців, суперечність між вартістю робочої сили і низькою заробітною платою. Пропоновані можливі способи вирішення цих актуальних проблем, які полягають у оптимізації чисельності ВНЗ і ПТУ та в них кількість студентів і учнів на основі збільшення кількості робочих місць сучасного типу в рамках інвестиційно-інноваційної моделі.

Необхідно подальше дослідження актуальних проблем взаємозв'язку і взаємодії між ступенями економічного розвитку і системою освіти, розв'язання протиріч, що пов'язані з системою освіти взагалі та професійної, зокрема у напрямку посилення економічного ефекту, освіти, підвищення якості життя.

Передплачуйте, читайте науково-економічний та суспільно-політичний журнал

Часопис розрахований на тих, хто цікавиться проблемами праці, соціально-трудомих відносин, ринкових перетворень тощо.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт.

Періодичність виходу — 8 номерів на рік.

Повідомляємо, що оформити передплату можна в будь-якому поштовому відділенні або пункті передплати

Україна:
Аспекти праці
Індекс — 74541

Вартість передплати на журнал «Україна: аспекти праці» на 2013 р.:
на півроку — 56 грн 38 коп.
на квартал — 28 грн 19 коп.